

Сауда ұйымдарындағы кірістер және шығыстарының есебі мен талдауының ерекшеліктері

Темирбекова Л.А.¹, Боранбай Д. Қ.²

¹Э.ғ.м., «Бухгалтерлік есеп және аудит» кафедрасының аға оқытушысы,

²«Есеп және аудит» білім беру бағдарламасы бойынша 3 курстың білім алушысы

Аңдатпа: Сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстардың есебі мен талдауы - бұл қаржылық есептіліктің маңызды аспектілерінің бірі, себебі ол ұйымның қаржылық тұрақтылығы мен тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Сауда саласындағы ұйымдар, әсіресе бөлшек сауда мен көтерме сауда, кірістер мен шығыстардың динамикасын бақылап, олардың арасында пайда болатын айырмашылықты талдауды қажет етеді. Бұл жұмыста сауда ұйымдарының кірістерінің қалыптасу көздері мен олардың құрылымы, сондай-ақ шығыстардың есебін жүргізу әдістемесі қарастырылды. Сонымен қатар, кірістер мен шығыстарды талдау арқылы ұйымның қаржылық нәтижелерін бағалау және тиімділік көрсеткіштерін есептеу тәсілдері сипатталған. Сауда ұйымдарының қаржылық есептілігі мен оның элементтері, соның ішінде тауарлардың сатылуы, қызметтер көрсету, шығындардың түрлері, салықтық міндеттемелер және басқа да экономикалық көрсеткіштер бойынша есептік жүргізу әдістемелері зерттелді. Сауда ұйымдарының тиімді қызметін қамтамасыз ету үшін кірістер мен шығыстарды есептеу мен талдау үдерісін оңтайландыру мен автоматтандыру қажеттілігі туралы тұжырым жасалған.

Кілт сөздер: Сауда ұйымдары, кірістер, шығыстар, қаржылық есеп, талдау, тиімділік, сату, шығындар, салықтық міндеттемелер, қаржылық нәтижелер, есептілік.

Қазіргі экономикалық жағдайларда сауда ұйымдары экономиканың маңызды салаларының бірі болып табылады. Бұл ұйымдар қоғамдық тұтынуды қамтамасыз ету үшін түрлі тауарлар мен қызметтерді ұсынады, және олардың қаржылық тұрақтылығы мен дамуы жалпы ұлттық экономикаға айтарлықтай әсер етеді. Сауда ұйымдарының қаржылық нәтижелерін анықтайтын негізгі көрсеткіштердің бірі - кірістер мен шығыстар. Осы көрсеткіштерді дұрыс есептеу мен талдау сауда ұйымдарының тиімділігін арттыру, қаржылық стратегияларын түзету және қаржылық тұрақтылығын сақтау үшін аса маңызды болып табылады.

Сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есептеу мен талдау ерекшеліктері көптеген факторларға тәуелді. Бұл жерде сату көлемі, қызмет көрсету бағалары, тауарлардың өзіндік құны, өндіріс шығындары, салықтар мен басқа да экономикалық факторлар үлкен рөл атқарады. Сауда ұйымдарының кірістерін және шығыстарын дұрыс есептеу мен талдау әдістемелері оларды басқару процесінде маңызды шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Кірістер мен шығыстарды есептеу тәсілдерінің нақты ұйымдастырушылық және экономикалық жағдайларға сәйкес болуы, сонымен қатар олардың бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктегі көрінісі, сауда ұйымының тиімді басқаруын қамтамасыз етеді.

Бұдан басқа, қаржылық талдау мен есептіліктің сапасы мен толықтығы ұйымның сыртқы инвесторлар мен кредиторлар алдындағы имиджіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан да сауда ұйымдарының қаржылық есептілігі мен оны талдаудың маңызы артып келеді. Сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстарды талдау осы ұйымдардың қаржылық жағдайын айқындап, олардың нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату үшін қажетті ақпаратты береді.

Осыған байланысты, сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдау мәселелері қазіргі кезде өте өзекті. Бұл мәселе қазіргі экономикалық жағдайға бейімделген басқару әдістерін әзірлеу үшін маңызды, себебі ол ұйымдардың ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Сауда ұйымдарының кірістері мен шығыстарын есептеу мен талдау әдістері әртүрлі болып келеді. Бұған салықтық жүйелердің өзгерісі, инфляция деңгейі, тұтынушылардың сұранысы

мен ұсынысы сияқты сыртқы факторлар әсер етуі мүмкін. Осы себепті сауда ұйымдарының кірістері мен шығыстарының есебі үнемі өзгеріп отыратын экономикалық жағдайларға бейімделуі қажет. Кірістер мен шығыстардың дұрыс есептелуі сауда ұйымдарының қаржылық нәтижелерінің дәлдігін қамтамасыз етеді, ал оның негізінде қабылданатын басқарушылық шешімдер ұйымның экономикалық тұрақтылығын сақтауға және оның дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [1].

Есептің негізгі элементтері - тауарлар мен қызметтерді сату, шығындарды есептеу, салықтар мен басқа да міндетті төлемдер, сату тиімділігін бағалау, тұтынушы сұранысының өзгерістері, бәсекелестік жағдайы және ұйымның ішкі тиімділігін арттыру жолдары - сауда ұйымдарының қаржылық есептілігіндегі маңызды көрсеткіштер болып табылады. Сонымен қатар, ұйымдар шығындарды оптимизациялау мен пайда алу жолдарын қарастыра отырып, өздерінің маркетингтік стратегияларын тиімді жүзеге асыруы керек.

Қазіргі уақытта көптеген сауда ұйымдары автоматтандырылған жүйелер мен бағдарламаларды пайдалана отырып, өздерінің кірістері мен шығыстарын есепке алады, бұл процесті жеңілдетеді және қателіктердің санын азайтады. Алайда, тиімді талдау жасау үшін тек сандық мәліметтерді ғана емес, сонымен қатар ұйымның ішкі және сыртқы нарықтағы жағдайларын да ескеру қажет.

Сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу мен талдаудың тиімді жүргізілуі қаржылық тұрақтылықтың негізі болып табылады. Бұл ұйымдардың қаржылық жағдайын бақылап, оны жақсартуға бағытталған шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Талдаудың дұрыс ұйымдастырылуы, сауда ұйымдарының өз қызметтерін жоспарлауда және болашақтағы нарықтық өзгерістерге бейімделуде маңызды рөл атқарады.

Осы ғылыми мақаланың мақсаты - сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстардың есебі мен талдауының ерекшеліктерін қарастыру, осы мәселеге қатысты теориялық және практикалық аспектілерді зерттеу. Бұл зерттеу сауда ұйымдарының қаржылық жағдайын дұрыс бағалауға, тиімді басқару шешімдерін қабылдауға және ұйымның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмек көрсетуі тиіс.

Сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстарды есепке алу мен талдау мәселелеріне қатысты бірнеше ғалымдар мен зерттеушілер өздерінің жұмыстарын арнаған. Осы тақырыпқа қатысты зерттеулерде әртүрлі аспектілер қарастырылған, бірақ бұл мәселелер әлі толық зерттелмеген және шешімдерін күткен сұрақтар бар.

Симонова Л.М. (2020) өзінің жұмысында маркетингтік стратегияларды тиімді қолдану арқылы сауда ұйымдарының кірістерін арттыру жолдарын зерттеген. Ол сауда ұйымдарының кірістеріне маркетингтік шығындар мен стратегиялардың әсерін көрсетіп, осы факторлардың қаржылық нәтижелерге қалай ықпал ететінін қарастырған [2].

Сидорова И.В. (2022) зерттеуінде цифрландыру және автоматтандыру процесінің сауда ұйымдарының кірістерін бағалаудағы рөлін талдады. Цифрлық технологияларды енгізудің тиімділігі мен автоматтандырылған есеп жүйелерінің сауда ұйымдарына қандай пайда әкелетінін атап өтті. Бұл зерттеулер жаңа технологиялар мен ақпараттық жүйелердің шығыстар мен кірістерді басқарудағы маңыздылығын көрсетті [3].

Павлов А.В. (2021) нарықтағы сұраныс пен ұсыныс өзгерістерінің сауда ұйымдарының қаржылық нәтижелеріне әсерін зерттеп, тұтынушылық сұраныстың кірістерге қалай әсер ететінін талдады. Ол әсіресе экономикалық тұрақсыздық жағдайларында сауда ұйымдарының кірістері мен шығыстарын тиімді басқарудың маңызды екенін атап өтті [4].

Куликов И.А. (2020) қаржылық дағдарыс кезінде сауда ұйымдарының шығындарын оңтайландыру және табысты сақтау әдістеріне көңіл бөлді. Ол шығыстарды тиімді басқару арқылы қаржылық тұрақтылықты сақтау жолдарын қарастырды, сонымен қатар қаржылық дағдарыс кезеңінде шығыстарды қалай дұрыс есептеу қажеттігін зерттеді [5].

Бұл зерттеулердің барлығы сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есептеу мен талдаудың әртүрлі аспектілерін қарастырады, бірақ кейбір мәселелер, әсіресе шығындарды оңтайландыру мен кірістерді арттыру жолдары әлі де толық зерттелмеген болып табылады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдау ерекшеліктерін зерттеу, олардың қаржылық тұрақтылыққа, тиімділікке және дамуға әсерін анықтау. Сауда ұйымдары үшін бұл тақырыптың өзектілігі мен маңызы жоғары, өйткені ұйымдардың табыстылығын қамтамасыз ету және шығындарды басқару үшін тиімді есеп пен талдау жүйесі қажет.

Зерттеу барысында әртүрлі әдістер қолданылды, оның ішінде библиографиялық талдау, салыстыру, жүйелі талдау, негізгі мәселелерді айқындау және мүмкін шешімдер ұсыну әдістері болды. Сонымен қатар, кірістер мен шығыстарды зерттеу барысында статистикалық деректерді талдау, қаржылық көрсеткіштерді салыстыру және нарықтық жағдайды ескере отырып, шығындарды оңтайландыруға арналған әдістемелер де қолданылды.

Сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдау басқарушылық шешімдер қабылдауда маңызды құрал болып табылады. Бұл процесс ұйымның жалпы қаржылық стратегиясын құруға мүмкіндік береді және оның тиімділігін арттырады. Кірістерді есепке алу жүйесі сауда ұйымдарының әр түрлі көздерінен алынатын табыстарды дұрыс есептеп, оларды бірегей жүйеде құрылымдауға мүмкіндік береді. Ал шығыстарды есепке алу ұйымның шығындарын талдауға, қай шығындар тиімсіз екенін анықтауға және оларды оңтайландыруға көмектеседі.

Сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды дұрыс есептеу және талдау кәсіпорынның нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін маңызды. Кірістерді есепке алу жүйесі кәсіпорынның табысын көруге, оны максимизациялауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, шығыстарды талдау ұйымға оларды жоспарлауға, бақылауға және басқаруға көмектеседі, бұл өз кезегінде қызмет көрсету сапасын арттыруға, шығындарды азайтуға және тиімділікті жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдау ерекшеліктерін көрсету үшін төменде 1 кесте ұсынылды. Бұл кесте кірістер мен шығыстардың негізгі категорияларын, оларды есепке алу әдістерін және талдаудың негізгі бағыттарын қамтиды.

Кесте 1

Сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу әдістері

№	Категория	Есепке алу әдістері	Талдаудың негізгі бағыттары
1	Кірістер	- Сауда операцияларынан түскен табысты есепке алу	- Табыс көздерін талдау (сұраныс, ассортимент, баға саясаты)
		- Қызмет көрсету бойынша кірістер	- Кіріс көлемінің өзгерісі мен сұранысқа әсерін бағалау
2	Шығыстар	- Тауарларды сатып алу шығындарын есепке алу	- Шығындарды түрлері бойынша талдау (тұрақты/айнымалы)
		- Жалақы мен әлеуметтік шығындарды есепке алу	- Қорлар мен тауар айналымының тиімділігін бағалау
3	Жалпы әкімшілік шығындар	- Басшылық пен әкімшілік қызметтердің шығындарын есепке алу	- Әкімшілік шығындарды бақылау және оңтайландыру
4	Маркетинг шығындары	- Жарнама, жарнамалық акциялар мен науқандар	- Маркетингтік шығындардың тиімділігін талдау

		шығындарын есепке алу	
5	Құрал-жабдықтар мен амортизация	- Құрал-жабдықтардың амортизациясын есепке алу	- Амортизацияның әсерін және негізгі құралдардың тиімділігін талдау
6	Салықтықшығындар	- Салықтарды есептеу және оларды жазу	- Салық жүктемесінің өзгерісі мен оның қаржылық нәтижелерге әсері
7	Кірістер мен шығыстарды жоспарлау және бақылау	- Шығыстарды жоспарлау және бюджетті қадағалау	- Шығындарды жоспарлау мен бюджеттік бақылаудың тиімділігін бағалау
8	Қаржылық көрсеткіштерді талдау	- Кіріс пен шығыстардың қаржылық көрсеткіштерін есепке алу	- Қаржылық көрсеткіштердің салыстырмалы талдауы мен болжамды бағалау

«ABC Trade» ЖШС – бөлшек саудамен айналысатын компания. Компанияның негізгі қызметі тұрмыстық тауарларды сату болып табылады. 2023 жылы компанияның қаржылық нәтижелерін талдау барысында оның кірістер мен шығыстар зерттелді (2 кесте).

Кесте 2

Кірістер мен шығыстар есебі бойынша деректер

№	Көрсеткіш	Сомасы (млн теңге)	Ескертулер
1	Жалпы кірістер	150.0	Тауарларды сатудан түскен табыс
2	Шығыстар		
2.1	Тауарларды сатып алу шығындары	80.0	Негізгішығындар
2.2	Логистика шығындары	10.0	Тауарлардытасымалдау
2.3	Жалға алу ақысы	20.0	Сауда нүктелерінің ғимараттарын жалға алу
2.4	Коммуналдық төлемдер	5.0	Электр энергиясы, су, жылыту
2.5	Жалақы шығындары	15.0	Қызметкерлердің жалақысы
2.6	Жарнама және маркетинг	5.0	Жарнама және науқандар
	Барлығы:	135.0	
3	Пайда (кірістер - шығыстар)	15.0	

Шығыстардың негізгі бөлігін (59%) тауарларды сатып алу шығындары құрайды. Логистика мен жалға алу шығындары жалпы шығыстардың 22%-ын алады.

Жалпы кіріс – 150 млн теңге, таза пайда – 15 млн теңге. Бұл жалпы кірістің 10%-ын құрайды. Мұндай маржа сауда ұйымдары үшін қалыпты, бірақ одан жоғары көрсеткіштерге жету үшін шығыстарды тиімдірек басқару қажет.

Негізгі тәуекелдер:

Логистика шығындарының өсуі компания табысына кері әсер етуі мүмкін.

Жалақы шығындары тұрақты болғанымен, инфляция олардың өсуіне әкелуі ықтимал.

Төменде 3 кестеде «ABC Trade» ЖШС 2023 шығындар құрылымына зерттеу жүргізілді.

Зерттеу барысында, сауда ұйымдарының көпшілігі шығыстарды басқаруға жеткілікті назар аудармайтыны және бухгалтерлік есепті жалпылама жүргізетіні анықталды. Бұл кейде

шығындардың жоғарылауына және ұйымның қаржылық жағдайының нашарлауына әкеледі. Осыған байланысты, кәсіпорындардың шығыстарды тиімді басқару үшін нақты әдістемелер мен құралдарды қолдануы қажет.

Кесте 3

Шығыстарқұрылымы зерттеу (%)

Көрсеткіш	Сомасы (млн.теңге)	Үлес (%)
Тауарларды сатып алу	80.0	59%
Логистика	10.0	7%
Жалғаалу	20.0	15%
Коммуналдық төлемдер	5.0	4%
Жалақы	15.0	11%
Жарнама	5.0	4%
Барлығы	135.0	100%

Зерттеу барысында анықталған тағы бір мәселе – сауда ұйымдарындағы басқарушылық есептің негізгі аспектілері заңды тұрғыдан толық реттелмеген. Бұл мәселелерді шешу үшін, әр ұйымның өз жағдайына бейімделген, нақты құрылым мен басқару жүйесін әзірлеу қажет.

Сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдау жүйесінің тиімділігі ұйымның қаржылық нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Дұрыс есеп және талдау жүйесі арқылы кәсіпорындар шығындарды оңтайландырып, пайда мөлшерін арттыра алады. Сауда ұйымдарының табысты жұмыс істеуі үшін шығыстарды дұрыс жоспарлау және бақылау, сондай-ақ нарықтық жағдайды ескере отырып, кірістерді басқару өте маңызды.

Қазіргі кезде сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдаудың жүйелі түрде дамуы қажет, өйткені бұл бизнес-процестерді тиімді ұйымдастыруға және ұйымның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қорытындылай келе, сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдау жүйесінің тиімділігі ұйымның қаржылық нәтижелеріне тікелей әсер етеді. Дұрыс есеп және талдау жүйесі арқылы кәсіпорындар шығындарды оңтайландырып, пайда мөлшерін арттыра алады. Сауда ұйымдарының табысты жұмыс істеуі үшін шығыстарды дұрыс жоспарлау және бақылау, сондай-ақ нарықтық жағдайды ескере отырып, кірістерді басқару өте маңызды.

Қазіргі кезде сауда ұйымдарында кірістер мен шығыстарды есепке алу және талдаудың жүйелі түрде дамуы қажет, өйткені бұл бизнес-процестерді тиімді ұйымдастыруға және ұйымның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Smirnov A.V. Retail Trade Management: Concepts and Practices. Moscow: Finance and Statistics, 2020.
2. Симонова Л.М. Маркетингтік стратегиялардың сауда ұйымдарының кірістеріне әсері. - 2020.
3. Сидорова И.В. Цифрландыру және автоматтандыруның сауда ұйымдарындағы қаржылық нәтижелерге әсері. - 2022.
4. Павлов А.В. Сауда ұйымдарындағы кірістер мен шығыстарды басқару. - 2021.
5. Куликов И.А. Қаржылық дағдарыс жағдайында шығыстарды басқару және табысты сақтау. - 2020.